

Acsády Judit

Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont

Mészáros Zsolt

Petőfi Irodalmi Múzeum

A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat (1908–1929):

A női szolidaritás megnyilvánulásai a hazai feminista mozgalomban)

A múlt századelő hazai feminizmusának dokumentumait kutatva, kibontakoznak előttünk a női szolidaritás változatos példái. Az aktivisták levéltárban megőrzött leveleit elemezve, — jelen esetben a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat, a vidéki és a fővárosi feministák kapcsolatának esettanulmányán keresztül — felfejthetők a választójogi mozgalmon belül a megerősítés érzelmi motívumai, az egymás támogatása és biztatása mellett a tényleges segítségnyújtás konkrét mozzanatai is. Ezek feltárása új eredményekkel járul hozzá a hazai feminista törekvések történetéhez, hiszen közvetlen közletről mutat rá a mozgalom tagjaiból szőtt hálózat működésére, a mozgalmat összetartó erőkre, arra a szoros kohézióra, ami elsősorban a szolidaritáshoz kötődő közös identitáson, és az ebből fakadó közös értékrenden alapult.

A szolidaritás fontossága a társadalmi mozgalmakban

A szolidaritás érzésének és megnyilvánulásainak jelentőségére a társadalmi mozgalmak kutatásának legújabb irányzatai egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek. Vizsgálódásaikban előtérbe kerül a személyközi kapcsolatok és társadalmi kapcsolathálókat feltérképezése, leírása, értelmezése, valamint annak a rekonstrukciója, hogy miként épülnek fel és működnek a szervezetek formális-informális struktúrái? Della Porta és Diani a társadalmi mozgalmakat olyan „informális hálózatok”-ként definiálják, amelyek közös vélekedéseken és a szolidaritás érzésén alapulnak (1999, 16). A mozgalmak esetében az igazságtalanságot elszenvetőkkel való szolidaritás és elköteleződés

közösségteremtő érzelmmé, a kollektív identitás alapjává válik, és az így kialakuló érzelmi közösségek tagjait közös értékek, közös érdekek, közös eszmeiség, valamint személyes kapcsolatok fűzik össze (Hunt & Benford 2004, 434). Tehát az érzelmi motívumok kutatása annak a vizsgálatában is egyre jelentősebb szerepet kap, hogy miként formálódik meg a közös identitás, amely a mozgalmat eggyé kovácsolja, és, hogy milyen eszközökkel tudnak mozgósítani másokat (Goodwin, Jasper & Polletta 2001). Korábbi, elsősorban levéltári dokumentumokra (például levelezésre) alapozott feminizmustörténeti kutatások kimutatták, hogy rendkívüli jelentősége volt a közös politikai értékek és célok mellett a személyes, támogató baráti kötelékeknek a nagy nemzetközi nőszervezetek (*International Woman Suffrage Alliance*, *Women's International League for Peace and Freedom*) hatékony működésében. E szervezetek meghatározó egyéniségei közötti levelezések személyes jókapcsolatokról is árulkodnak, ami szintén hozzájárult a feminista mozgalmon belüli érzelmi közösség, az egész világot átölelő női testvériség ideájának megszilárdításához (Bosch & Kloosterman 1990). Az azonosulás és a kollektív identitás, mint a közös társadalmi cselekvés előfeltételei, a szolidaritás érzéséhez köthetők, ami egyrészt a mozgalom tagjainak egymás közötti összetartozását és egymás mellett való kiállását jelenti, másrészt pedig a sorsközösség vállalását a nőtársadalom összességével, vagyis különböző társadalmi csoportból származó nőkkel, arra hivatkozva, hogy a társadalmi és politikai másodrendűség tapasztalata összefűzi őket. Mindez pedig fontos szerepet játszik abban, amit a 20. század eleji feminista mozgalom a belső és a társadalmi nyilvánosság felé megjelenít önmeghatározása, tevékenysége révén.

A szolidaritás osztályközi szerepének vizsgálatául esettanulmányként a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolatra összpontosítunk két évtizedes levelezésük segítségével, amely jól példázza a két szervezet közötti együttműködést, a női egyenjogúság kivívásáért végzett közös munkát, valamint az egymás segítségét mind a mozgalomban, mind a magánéletben.¹ A Balmazújváros 20. század eleji politikai és társadalmi viszonyaival foglalkozó szakirodalom rendszerint megemlíti a helyi parasztasszonyok választójogi mozgalmát, röviden kitérve tevékenységükre (Veres 1956 [1941]; Varga 1958; Ónosi 1972; Pásztor 2015). A hazai feministatörténeti kutatás részéről mindezidáig nem sok önálló publikáció született a témában; találunk közöttük forrásközlést (Acsády 1996; Zimmermann & Nagy 2018), tanulmányt a korabeli feminista sajtóra

¹ Azokat a leveleket néztük át, amelyeket a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet küldött a Feministák Egyesületének. Ez a dokumentumegyüttes a Feministák Egyesülete iratanyagában található (Magyar Nemzeti Levéltár), amely 60 levelet tartalmaz az 1908–1929 közötti időszakból: MNL Fond P 999, Feministák Egyesülete (1904–1959), R. sz. 3. Tsz. 5. A levelekből vett idézeteket betűhíven közöljük.

támaszkodva (Kereszty 2012), kisportrét a szervezkedés vezetőjéről (Antoni 2016; Kovács 2016), valamint az I. világháború végének magyar nőmozgalmáról szóló monográfiában is szó esik róluk (Szapor 2018, 24–25). A szerzők általában a balmazújvárosiak megalakulását, annak politikai és társadalmi kontextusát érintették, illetve a Feministák Egyesületének rendezvényein való szerepléseiket. Továbbá a feministatörténeti elbeszélésekben jellemzően a Feministák Egyesülete felől közelítettek hozzájuk, a budapesti központ sikeres kísérletének, magában maradó törekvésének könyvelve el, amely a társadalmi osztályhatárokon átívelő összefogást célozta a női választójog elérése érdekében, és kevésbé került előtérbe a két szervezet közötti kooperáció, illetve a balmazújvárosiak nézőpontja. Saját kutatásainkban a 20. század eleji vidéki feminista fiókrendszer feltárása kapcsán tértünk ki rájuk (Acsády & Mészáros 2016), majd az ESSHC 2016-os kongresszusán tartott előadásunkban a rurális feminizmus nemzetközi kontextusában tárgyaltuk működésüket. Kutatásunk elmélyítése miatt kezdtük el feldolgozni a Feministák Egyesülete iratanyagában lévő, a budapesti központhoz intézett levelezésüket. Munkánk első eredményeiről a Hajnal István Kör 2017-es, gyöngyösi konferenciáján, illetve az idei, szegedi NYIM konferencián számoltunk be. Jelen tanulmányunkban erre a kézíratos forrásra alapozva mutatjuk be a két egyesület viszonyát, illetve a balmazújvárosi tömörülés szervezeti hátterét és tevékenységét. Arra is kíváncsiak voltunk esetükben, hogy az eltérő társadalmi helyzet dacára miként fejeződnek ki a szolidaritás, az összetartozás, a barátság érzései, és hogyan konstruálódik meg a mozgalomban — lokálisan is — az egész világot átölelő női tesvériség (*global sisterhood*) eszméje, amely a nagy nemzetközi szervezeteket is működtette.

Országos kontextus: a szervezeti együttműködés kialakulása

A 19. és a 20. század fordulóján Balmazújvárost gyakori éhínség, mélyszegénység és nagy munkanélküliség sújtotta, ami sztrájkokra és politikai szervezkedésre serkentette a mezőgazdasági munkásokat helyzetük javítása, érdekeik képviselete és védelme érdekében. Ezek nyomán az agrárszocialista mozgalom egyik központjává vált, amelyben vezérszerepet játszott a helyben működő Földmívelő Egylet, és a belőle kinőtt Országos Földmívelő Párt (Fodor 1980). Nemcsak a kormány vagy a sajtó, hanem az akkoriban intézményesülő hazai modern szociológia figyelmét is magára vonta az észak-alföldi, Debrecen melletti település: a Társadalomtudományi Társaság 1911-ben Fényes Samu, Lengyel Imre és dr. Kovács Gábor részvételével bizottságot

küldött oda a súlyos gazdasági helyzet okainak feltárására és elemzésére (Ónosi 1972, 214–218).²

Tehát az aktív politikai tevékenység, az önművelődés és önszerveződés nem volt idegen a balmazújvárosi mindennapi élettől. Ebbe a környezetbe illeszkedik az Országos Földművelő Párt támogatásával, 1908. április 8-án létrejött, gazdasági és politikai egyenjogúságért küzdő Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet (B. Sch. R. 1908). A Feministák Egyesületével való kapcsolatfelvétel szintén ebben az időben történt, amikor Pokrócz Ferenc, az Országos Földművelő Párt titkára 1908. május 5-én felkereste levélben Schwimmer Rózst, és a helyi nők nevében meghívta előadni maguk közé áldozócsüörtökre. Ez egyházi mozgóünnep, amely abban az évben május 28-ra esett. Pokrócz következő, kéziratтары rájegyzéssel No. 38-as számmal jelzett, keltezetlen levelében Schwimmer kérésére pontokba szedte, hogy miről szeretnének hallani: 1. család, anyák helyzete; 2. a társadalom és nők szervezése; 3. általános választójog nemi különbségek nélkül; 4. a kultúra jogosultsága. Maga az esemény nem zajlott zökkenőmentesen, ahogy erről Schwimmer Rózsa részletes tudósításából értesülünk *A Nő és a Társadalom* hasábjain, ugyanis a balmazújvárosi nők szervezkedése gyanakvást és szorongást keltett a hatalom helyi képviselőiben. Például a csendőrszervező még az előadás előtt igazoltatta a faluban sétáló Schwimmert, és a község házára citálta. Az erélyes visszautasításra visszavonta ugyan az idézést, de a szintén ott lévő Földművelők Egyesületének elnökét arra figyelmeztette, hogy „hogyan ez a kalapos nő anarchista lehet” (B. Sch. R. 1908, 145). Továbbá a délelőtti 10 órára tervezett népgyűlés megtartását az utolsó pillanatban nem engedélyezte a főszolgabíró, arra hivatkozva, hogy betegsége miatt nem tud jelen lenni, helyettesről pedig nem tud gondoskodni. Úgy sikerült kijátszani az előírásokat, hogy a rendezvény helyszínét áttették az egyesület udvarára, amihez már nem kellett hatósági jóváhagyás. Schwimmer 600 résztvevőről számolt be, és 5-6 nőről, akik rajta kívül szintén felszólaltak, és a női választójogot, az egyenlő munkáért egyenlő bérezést, a gyermekmunka betiltását követelték beszédeikben. Cikkében idézett belőlük, mivel ámulatba ejtette a szónoklatok ereje és sajátos, versszerű ritmusa. Ízelítőül Magyar Gáborné Sós Mária, az egyesület ellenőritől álljon itt egy részlet:

Jogot a nőknek! – De sok férfiarcról azt olvasom le – minek az nektek – még mindig megteszik a különbséget – a nőknek tán csak a bajból adnak elégséget. De azért nőtestvérek ne hagyjuk magunkat – férjeink mellett foglaljuk el állásunkat. De azért nőtestvérek – szokás szerint szájfintorgatással meg ne ítéltetek, – ha azt mondom, hogy jogokat

² A kutatás eredményeiről Fényes Samu számolt be a Társaság április 25-i ülésén. Az előadás szövege megjelent a *Huszadik Század* című szociológiai folyóirat hasábjain (Fényes 1911).

követeljetek – mert ti a nyomort vélem együtt még jobban érezték. (B. Sch. R. 1908, 144)

Egyébként Schwimmer részletes tudósítását megelőzően, *A Nő és a Társadalom* június 1-jei számának címlapján már rövid jegyzet formájában értesítették olvasóikat a május 28-án tartott balmazújvárosi gyűlésről, és az ott élő parasztasszonyok választójogi szervezkedéséről. Az érintettek olvasták ezt a közleményt, amelyre a következőképpen reagáltak: „Még egyszer nem tudjuk hogy mit érezünk a miyen örömet telte meg szívük hogy a nő czimü lapot el olvastuk hogy miyen nagy lelkesedéssel vannak irántunk.”³ Ugyanakkor a balmazújvárosiak is nagy lelkesedéssel gondoltak vissza Schwimmer látogatására és előadására, 1908. június 3-án kelt levelükben úgy fogalmaztak, hogy „örömet és vigasztalást” hagyott nekik. Soraik az iránta táplált mély rokonszenvről és bizalomról tanúskodnak, mindamelllett, hogy világosan kinyilvánították akaratukat és egyetértésüket a Feministák Egyesületével közös munkára, és kérték, hogy képviseljék őket az amszterdami női választójogi világkongresszuson:

Nagyon örülük még mi is anak hogy önöket együt válvetve dolgozük és meg bizuk önöket hogy képviseltések a mi szabad szervezetüket is a nők választójoga érdekében meg aban az érdekekben a mit it el hangoztatuk a nőtársunk elöt a gazdasági téren mert mi földmívelő asszonyok vagyok és mi is akarjuk ezt a maji csunya rendszert romba dönteni mert mi nem csak a jogban meg az adófizetésben akarunk részt veni ha nem egyébben is tehát tisztelettel fel kérjük önöket hogy képviseltesek a mi egyetüket is és üdvözlétünknek tolmácsolását a konreszusun képvisenni felajánjuk önöknek megbizük benek.⁴

Hogy mi indította a balmazújvárosi nőket Schwimmer Rózsa meghívására, és a Feministák Egyesületével való kapcsolatfelvételre, egyelőre találgathatunk. Az Egó álnéven publikáló író és feminista aktivista Fried Margit az 1913-as budapesti női választójogi világkongresszusról szóló riportjában Bordás Istvánné szavaira hivatkozva azt írta, hogy náluk előbb a férfiak alakítottak szakszervezetet (Földmívelők Egyesülete), majd az asszonyok újságban olvastak a feminizmusról, nagyon megtetszett nekik, és ezért meghívták maguk közé előadni Schwimmert (Egó 1913, 4).⁵

³ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1908. július 14. [kézirattári rájegyzéssel: No. 43.]

⁴ Bordás Istvánné levele Schwimmer Rózsának, 1908. június 3. [kézirattári rájegyzéssel: No. 42.]

⁵ Schwimmer is megjegyzi beszámolójában, hogy azért kellett a balmazújvárosi asszonyoknak külön szervezetbe tömörülni, mert megszólták azokat a nőket, akik a férfiakkal egy szervezetbe tartoztak (B. Sch. R. 1908, 143).

Mindenesetre a Feministák Egyesülete is nagy jelentőséget tulajdonított ennek a megkeresésnek, és a létrejövő kapcsolatnak, mert úgy vélték, hogy súlyt ad mozgalmuknak, valamint széles összefogásra nyújt lehetőséget. Kommunikációjukban, ellenfeleikkel, kritikusaikkal való csatározásaikban, toborzó kampányaikban gyakran volt a balmazújvárosi csoportosulás hivatkozási alap arra, hogy a nők választójoga minden társadalmi osztályt érintő közös ügy, hogy a magyar nő nem éretlen a politikára, hogy a feminizmus nem idegen a magyar szellemtől, hogy az úri nőket ösztönözzék, vagy, hogy a szocialistáknak felmutassák a mezőgazdasági munkások elkötelezettségét a női választójog iránt. Továbbá ebben az időben épült ki a Feministák Egyesületének vidéki fiókrendszere és kapcsolati hálója, nemcsak nagyobb városokban, de kisebb településeken, falvakban is alakultak szimpatizánsok formális-informális csoportjai, aminek feltárása az utóbbi években kezdődött meg (Kelbert 2013; Mészáros 2013; Csizmadia 2014; Antoni 2015; Árvai 2016; Czeferner 2016; Acsády & Mészáros 2016). Tehát a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet ebbe az országos feminista hálózatba illeszkedett.

A szervezeti keret szempontjából fontos mozzanat, amikor a Feministák Egyesülete 1911-ben módosította az alapszabályát, és már egyesületek is beléphettek rendes tagtársként. Így tett első körben a Nőtisztviselők Egyesülete, a Pápai Leányegyesület és az Országos Bábaegyesület mellett a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet („Januári krónika” 1911). A Feministák Egyesületének több gyűlésén, országos értekezletén személyesen is részt vettek, sőt beszédet mondtak, illetve csatlakoztak különböző felhívásaikhoz, nyilatkozataikhoz, sürgöny-kampányaikhoz. A nemzetközi női választójogi kongresszusok alkalmával pedig rendszerint megkérték a pesti irodát, hogy képviseljük őket (1908 — Hollandia, 1909 — London, 1911 — Stockholm).⁶ Viszont az 1913-ban Budapesten rendezett Nők Választójogi Világszövetségének (*International Woman Suffrage Alliance*) VII. kongresszusán ott tudtak lenni, és az előkészületekbe aktívan bekapcsolódtak: a szervezési költségek előteremtéséhez hirdetett adománygyűjtés során 63 koronát ajánlottak fel, amelyet *A Nő és a Társadalom* példaként állított a többi tagtárs elé, hogy rossz gazdasági helyzetük ellenére ilyen anyagi áldozatot vállaltak („A balmazújvárosi földműves asszonyok” 1912, 207). A budapesti világkongresszuson való szereplésük most nem képezi jelen tanulmányunk

⁶ A nemzetközi szervezetben is tudtak róluk, és számoltak velük, például a londoni kongresszusra küldtek nekik meghívót. Ők nem tudták elolvasni, mert nem beszéltek angolul, ezért Pestre küldték fordításra. Szívesen mentek volna, de az anyagi helyzetük ezt nem tette lehetővé. Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, keltezés nélkül [kézirattári rájegyzéssel: No. 91.]

tárgyát, már csak azért sem, mert az általunk vizsgált levelezés nem tartalmaz idevonatkozó részeket, csupán annyit jegyeznénk meg, hogy öttagú küldöttségüket mind a sajtótudósítók, mind a külföldi résztvevők kiemelt figyelmre övezte. Többek között ezt jelzi, hogy a kongresszus utolsó előtti napján tartott közgyűlésen az üléelnök, Chapman Catt bejelentett 50 koronás adományt a balmazújvárosiak költségeire a hazaútra („A nők világkongresszusa” 1913, 11).

Helyi kontextus: mozgalmi élet az első világháború derekáig

Felmerülhet a kérdés, vajon a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet lokális szinten milyen beágyazottsággal rendelkezett. A fentiekben már utaltunk a helyi mezőgazdasági munkások politikai aktivitására, valamint élénk egyleti életére. Emellett mind a környéken nagy támogatottságot élvező Országos Földművelő Párt mind az akkoriban velük együttműködő Áchim L. András-vezette parasztpárt felvette programjába a női választójogot, sőt az előbbi megjelentette az 1908. évi karácsonyi röpiratában a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet vezetőjének feminista kiáltványát (Veres 1956, 253). Tehát a helyi politikai és társadalmi klíma kedvezett a nőmozgalom kibontakozásának, amelynek önszervező törekvései, valamint női egyenjogúságot célzó követeléseai nem hathattak szokatlannak vagy teljesen újszerűnek környezetük számára. Veres Péter *Falusi krónika* (1941) című, szűkebb pátriájáról, azaz Balmazújvárosról szóló szociográfiájában külön alfejezetet szentelt *A feministák* címmel a balmazújvárosi nőmozgalomnak, és abban írta, hogy milyen sok parasztasszonyt érintett, és hogy milyen komolyan vették (Veres 1956 [1941], 251–264). A számok is ezt támasztják alá: a Szabad Nőszervezet 1908-ban 80 fővel jött létre, taglétszáma 1910-ben már 231-re nőtt.⁷ Élükön mindvégig Bordás Istvánné állt, akit Veres Péter és más falubeli Rokon (Tóth) Sáríként ismert, mivel arrafelé a nőket általában lánykori nevükön tartották számon férjhezmenetelük után is. Hét gyereket nevelt fel, férje „rendes jó munkásember” volt, és nem politizált (Veres 1963, 289).⁸ A helyi emlékezet megőrizte alakját, erről tanúskodik, hogy utcát neveztek el róla (R. Tóth Sára).

A helyi kontextus megismerésére alkalmas forrásként kínálkozik a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet

⁷ Bordás Istvánné levele Schwimmer Rózsának, 1910. július 27. [kézirattári rájegyzéssel: No. 51.]

⁸ Tanulmányunkban férjezett nevén, Bordás Istvánnéként hivatkozunk rá, mivel így írta alá a Feministák Egyesületéhez intézett leveleket és a *Nők Lapjába* szánt publikációit, továbbá a korabeli sajtóban is így szerepelt.

Feministák Egyesületével folytatott levelezése, amely három csoportból áll: az első 1908 és 1910, a második 1916 és 1917, a harmadik 1920 és 1929 közötti időszakból származik. Bár ebből kifolyólag töredékes kép rajzolódik ki működésükről, de tanulmányozhatókká válnak törekvéseik, és a környezetükben kifejtett tevékenységük alakulásának bizonyos mozzanatai.

A levelek döntő többségénél Bordás Istvánné, a szervezet elnöke volt a feladó, rajta kívül még Magyar Gáborné Sós Mária, a szervezet ellenőre és Szabó Istvánné Bak Julis a szervezet pénztárnoka nevét találjuk az aláírásokban, illetve az első három levél Pokrócz Ferencről ered. A címzésben általában a nőtársakhoz, azaz a Feministák Egyesületéhez fordultak vagy név szerint Schwimmer Rózsát szólították meg. Rajta kívül Glücklich Vilmát, Szirmai Oszkárné, Spády Adélt emlegették és üdvözölték a levelekben. Retorikájukban nem tükröződik társadalmi hierarchia, rangkülönbség, önmagukat feministaként, szociálfeministaként definiálták, és szófordulataikban egy közösségbe tartozóknak érezték magukat a pesti vezetőséggel: „Mi Balmazújvárosi feminista asszonyok maradunk sok sok szívejes üdvözléssel az egész nőtársadalomhoz” vagy „Meleg bajtársi üdvözléssel”. Ugyanakkor a viszony összetett, mivel számukra a pesti feministák nemcsak bajtársak, hanem jótékonyok is voltak: a Feministák Egyesületéhez fordultak pártfogásért és iránymutatásért, ha valamilyen nehézségük adódott. Úgy vélték, hogy az egymásfelé fordulás, a kölcsönös figyelem és a gondok megosztása vezet a bizalom és a testvériség érzésének megteremtődéséhez, amely alapra aztán rá tud épülni a mozgalmi együttműködés és aktivizmus: „kérjük az érzelmét is irányítsa felénk, hogy soha ne Találjunk egymásban semi elen felet ne legyen köztünk Távoltság szociálizmus vagy feminizmus legyen egy érzet mint a Test vagy a Lélek”.⁹ Például, a két csoport közötti kapcsolat legelején a balmazújvárosiak beszámoltak arról az esetről, amikor az alacsony napi díj miatt összetűzésbe keveredtek az asszonyok a csendőrszervezetével. Az incidenst követő másnap már a Feministák Egyesületéhez fordultak levélben segítségért (Acsády 1996; Zimmermann & Nagy 2018).

A szegénység és a munkanélküliség miatt a balmazújvárosi nők más szervezeteket is felkerestek, küldöttségük több alkalommal járt a fővárosban. Ilyenkor újságokhoz, országgyűlési képviselőkhöz, minisztériumokba kopogtattak be helyzetük javítása céljából. 1914 januárjában szintén eljutottak a fővárosba, és többek között elvetődtek a *Pesti Napló* szerkesztőségébe. Látogatásukról riport formájában beszámolt a napilap, ami azért különösen érdekes, mert némi képet kaphatunk feminista identitásukról és egyleti életükről:

⁹ Magyar Gáborné és Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, keltezetlen [1908 körül?, kéziratári rájegyzéssel: No. 87.)

Vagyunk már kétszáznál is többen. Csupa lelkes, önérzetes feminista nő, aki csak úgy rajong az eszméért, mint Angliában a híres Pankhurstné, vagy nálunk Schwimmer Róza. Kenyerünk, munkánk nincs, de azért nem töltjük tétlen az időt. Elmegyünk a szervezetbe, a Földmivelő-Egyletbe s ott olvasunk, tárgyalunk és tanítjuk egymást. Van több folyóiratunk, mint például „A Nő”. Betűzgetjük s aki nem érti a tudakos szavakat, annak megmagyarázzuk. („A balmazújvárosi feministák” 1914, 7.)

Az önművelés igényét a levelek megerősítik. Olvasták *A Nő és a Társadalmat*, amelyet a kezdetekben ingyen kaptak a pesti központtól. Továbbá ők maguk is kértek konkrét kiadványokat, amikért fizettek.¹⁰ Ugyanúgy működtek, mint a Feministák Egyesületének más fiókszervezetei: volt közös helyiségük, éves tagdíjat szedtek (60 fillér), előadókat hívtak, nyomtatványokat terjesztettek, előfizetőket és tagokat toboroztak, adománygyűjtő eseményeket rendeztek, előadásokat tartottak. Az egyleti életet befolyásolták a napszámos munkák, dologidőben keveset tudtak találkozni, csak, ha valami sürgős megbeszélendő merült fel. Vidéki agitáló körútjaikra pénzt utaltak a központtól, például 1910 nyarán 50 koronát, amelynek segítségével nemcsak helyben mentek házakhoz, hanem a környékbeli településekre is eljutottak (Hajdúhatháza, Tiszapolgár, Hajdúböszörmény, Tiszacsege, Tiszafüred, Polgár, Hajdúszoboszló).¹¹ Azt tapasztalták, hogy „nagyon de nagyon méjen alúsznak hol megfordultam. még csak híret se haloták még a nő mozgalomnak de azért a hogy elbeszéltem nekik a dolgot hogy hogy ál aztán nagyon helyben hagyták, és nagyon fogták hogy a télfolyamán meg kezdik a szervezkedést.”¹² Hozzá tették, hogy zömében munkásnők bizonyultak nyitottnak a feminista eszmék és a női jogok iránt, az úriasszonyok érdeklődését nem igazán keltették fel, néhány kivételtől eltekintve, akik pedig a Feministák Egyesülete pesti címét írták fel, „mert az úri osztály nem csatlakozik a parasztságokhoz hanem

¹⁰ Charlotte Perkins Gilman *A nő gazdasági helyzete*, a november 14. gyűlés anyagának négy füzet, *Vélemények a nők választójogáról*, *Az országgyűlési választójognak a nőkre való kiterjesztése*. Bordás Istvánné levele Schwimmer Rózsának, 1909. január 11. [kézirattári rájegyzéssel: No. 44.] A következő levél tartalmazza a megérkezett könyvecsomag tartalmát: *A nő gazdasági helyzete* (1 db), *Magyar nőmozgalom* (5 db), *Az országgyűlési választójognak a nőkre való kiterjesztése* (1db), *Feministák Egyesületének évi jelentése* (14 db), *A Feministák Egyesületének módosított alapszabálya* (1db), nagyobbik röpirat (112 db), kisebbik röpirat (125 db). Azért készítették a listát, mert a csomagot már felbontva kapták meg, és nem tudták, hogy azért hiányzik a november 14. gyűlés négy füzet, mert eleve nem tették bele Pesten, vagy valahol útközben kiemelték belőle. Viszont ennek köszönhetően pontos képet alkothatunk a küldemény összetételéről, és az egyes tételek darabszámáról. Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1909. január 30. [kézirattári rájegyzéssel: No. 45.]

¹¹ Bordás Istvánné levele a Schwimmer Rózsának, 1910. július 27. [kézirattári rájegyzéssel: No. 51.]

¹² Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1910. szeptember 24. [kézirattári rájegyzéssel: No. 52.]

önökhöz lesznek tagok.” Máskor előadót kértek a központból, mondván, hogy arra a helyi kereskedők és iparosok asszonyai is eljönnének: „hogy mi földmives asszonyok vagyunk hát szégyelnék ha mink ébresztenénk fel őket”.¹³ Az I. világháború alatt folytatták a toborzó munkát, 1917 januárjában arról számoltak be, hogy végre nagy sokára sikerült úriasszonyt megnyerni előfizetőnek, kérték a központot, hogy küldjenek neki (Gréger Jenőné) *Nőt és Nők Lapját*.¹⁴

Az első világháború negatív hatásai nem kímélték Balmazújvárost sem, mindazonáltal az 1916–1917 közötti időszakból fennmaradt levelek tanúsága szerint buzgóságuk továbbra sem csökkent. A Feministák Egyesülete ekkor indította az olcsóbb és szélesebb közönségnek szánt *Nők Lapja* című havilapot (szerkesztő: Spády Adél, főmunkatárs: Mellerné Miskolczy Eugénia), amelybe Bordás Istvánné, illetve társnői is publikáltak nyílt leveleket és a helyi viszonyokról beszámolókat (Bordás 1917a; Bordás 1917b; Béke 1917; Szabó 1917; „Levél tagtársainktól” 1918).¹⁵ Az újság megnyerte a balmazújvárosi nőszervezet tetszését, lelkesen terjesztették a környezetükben, ahol — legalábbis az elején — szintén népszerűsége tett szert. Erre enged következtetni, hogy 10-es, 20-as, 100-as nagyságrendben kértek példányokat a lapból. Sőt, Schirf István helyi fűszerkereskedővel megegyeztek arról, hogy árulja a lapot, akinek az üzlete a főposta mellett, tehát központi helyen állt.¹⁶ Az előfizetők száma azonban csökkenésnek indult. Erre mutat Bordás Istvánné levele 1916 augusztus elejéről, amikor arról értesítette a vezetőséget, hogy ne küldjenek sok *Nők Lapját*, mert nem tudnak most a lap terjesztésével foglalkozni a nyári mezőgazdasági munkák mellett, másrészt a háborús nélkülözés miatt nem veszik az újságot. De a továbbiakban így is 25-ösével kértek a lapból.

Az 1920-as évek

1917 utáni időszakra vonatkozóan ismét pár éves hiánnyal találkozunk az általunk vizsgált forrásanyagban, elképzelhető, hogy a történelmi

¹³ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, keltezés nélkül [kézirattári rájegyzéssel: No. 90.]

¹⁴ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1917. január 7. [kézirattári rájegyzéssel: No. 59.]

¹⁵ „iten küldök egy ciket az nők lapjában ha meg felelne az cenzurának jobban szeretném meg írni úgy a hogy a szívem engedné de ezt az cenzura úgy is kitörölné mai időben nem szabad az igazat meg írni”. Bordás Istvánné levele egy ismeretlen feminista tagtársnak, 1917. január 12. [kézirattári rájegyzéssel: No. 60.]

¹⁶ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1916. május 1. [kézirattári rájegyzéssel: No. 56.]

események is közrejátszottak a levelezés megszakadásában. Erre enged következtetni, a soron következő, 1920. július 12-én kelt levél, amelyben Bordás Istvánné Schwimmer Rózsa, Spády Adél, Glücklich Vilma hogylétéről érdeklődött, illetve arról, hogy működik-e még a szervezet, mert az addigi leveleire nem kapott választ, és nem jó híreket hallott róluk. A későbbi leveleinek utalásaiból kitűnik, hogy az 1920-as évek folyamán szintén adódtak kisebb-hosszabb szünetek a két csoport közti kommunikációban, és hogy agitációs munkájuk fokozatosan megszűnt Balmazújvárosban egyrészt a szegénység, másrészt a hatóságok szigorúsága (nem tarthattak gyűlést, nem járhattak házakhoz) miatt. Bordásné 1922-ben egy szövöde létrehozásába fogott, hogy saját és más mezőgazdasági munkásnő anyagi helyzetén javítson, ami szintén elvonta a mozgalmi tevékenységtől.¹⁷ Az elszórt megjegyzések alapján úgy tűnik, hogy a Feministák Egyesülete is segített neki a házipari szövetkezet megalakításában, anyagbeszerzésében.

A levelek fő témája az adománykérés. Talán ezzel és a mozgalmi munka elsorvadásával állhat összefüggésben, hogy a bajtársiság és a testvériség érzését közvetítő formulákat felváltották a társadalmi hierarchiára utaló megnevezések és fordulatok, kegyelmes asszonyoknak vagy „nagy tiszteletre méltó nagy asszonyaink”-nak szólították a vezetőség tagjait. Folyamatosan élelmiszert, ruhaneműket kértek és kaptak adományként vagy méltányos ár mellett. Nemcsak a Feministák Egyesülete, hanem rajtuk keresztül a Francia Gyermeksegítő Bizottság is gondoskodott róluk. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az anyagi javak cseréje kölcsönös volt, hiszen a háború utáni Budapesten szintén nagy nyomor és a drágaság uralkodott. Bordás Istvánné a pesti feministák számára toll után érdeklődött, 40 db tojást küldött Glücklich Vilmának¹⁸; száraztészta-csomagot adott fel postán és vett fel újabb rendelést, cselédszerzés ügyében járt el.¹⁹

Bár a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet politikai aktivitása lanyhulni látszik, a közösségvállalás, a feminista eszme iránti elköteleződés megmaradt, ami tükröződik például a levélzáratokban, az elbúcsúzásoknál: „öröké munkatársak” vagy „örökös tagja lélekben az eszmének”. Továbbá figyelemmel kísérték a választójogi fejleményeket. Bordás Istvánné 1922. március 25-én kelt levelében reflektált az új, 2200/1922. M. E. számú választójogi kormányrendeletre, és elégedetlenségüket fejezte ki vele

¹⁷ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1922. december 22. [kézirattári rájegyzéssel: No. 83.]

¹⁸ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1921. április 28. [kézirattári rájegyzéssel: No. 73.]

¹⁹ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1922. január 8. [kézirattári rájegyzéssel: No. 79.]

kapcsolatban, mert a női választójogot a korábban érvényben lévő Friedrich-féléhez képest szűkítette.²⁰

nagyon szomorú reánk nézve az választójogi törvény javaslat meg vagyunk fosztva az legnagyobb része az nők az szavazati jogától és a férfiak szintén úgy meg sem lehet mozdulni gyűlést nem lehet tartani mert a hatalom rendbontójai rögtön leintik, a kik a mostani kormánynak elintezésével nincsenek meg elégedve. mi sem vagyunk meg nyugodva azt mostani rendezet választójogal. azért hogy mi is ojan hasznos tagja vagyunk az maji társadalomnak mint a ki sikeresen elvégezte az elemi iskoláját nagyon sokan vannak nálunk a nők és férfiak közt a ki nem járt iskolába de azért anyit meg tanult hogy a nevét le tudja írni nem kérdezték az háború alatt hogy tud írni csak dolgozni tudjon és az adót épen úgy kérik mint az írást tudóktól tehát követeljük mindanyian jogainkat meg vagyunk róla győződve a míg önérzetes anyák nem lesznek nagyszámban bent az ország házában adig nem lesz nyugalom és béke magyarországon.

Ugyanebben a levélben kérték a Feministák Egyesülete tanácsát abban — ha már ők nem jelölhettek és ajánlhattak országgyűlési képviselőt —, hogy kire adják le a voksukat. 1922. június 13-án kelt levelükben pedig sajnálkoztak a választási eredményen, mert nagyon szerették volna, ha egy feminista nő bekerül a nemzetgyűlésbe. Bordás Istvánné szabadkozott, hogy társaival nem tudott eleget tenni kötelességeiknek, vagyis megfelelően kampányolni feminista jelölt mellett, mivel közülük kevesen rendelkeztek szavazati joggal, valamint a hatóságok folyamatosan betiltották a tervezett nyilvános gyűléseiket és felvilágosító körútjaikat a környékbeli községekben. Ugyanakkor nem mondtak le az egyenjogúság megszerzéséről: „nálunk nélkül lerombolták az országot, tehát az újá építésben részt kívánunk veni mindanyian a nők és aztán soha de soha nem hagyjuk lerombolni.” Bár kétségtől a tevékenységük háború előtti és alatti intenzitásnak már nem találjuk a nyomát, de továbbra is igyekeztek fenntartani a Feministák Egyesületével való szervezeti együttműködést: 1922 tavaszán 150 korona tagsági díjat küldtek, részt vettek az Feministák Egyesülete gyűlésein képviselő útján vagy személyesen. Így az 1926 áprilisában tartott budapesti közgyűlésen, amelyen Glücklich Vilma ismertette az egyesület új programját (választójog, a nők állampolgárságának kérdése, a béke problémája,

²⁰ Mindkét nemnél tíz éves magyar állampolgársághoz, két év helybenlakáshoz vagy lakástulajdonhoz kötötték a szavazati jogot. Az életkorban és a végzettségben jelentkeztek különbségek. A férfiak 24, a nők 30 éves koruktól adhatták le voksukat, valamint a férfiaknál négy elemi, a nőknél pedig hat elemi elvégzése volt szükséges hozzá. A négy elemi elég azoknál a nőknél fogadták el, akik három vagy több gyereket szültek, vagy saját keresetükből éltek, illetve az egyetemet vagy főiskolát végzettek mentesültek az életkori megkötés alól (N. Szegvári 1981, 214–217, Pető-Szapor 2004, 143).

közköztatásügy, magán- és iparjog, büntetőjog, közgazdaság), Bordásné is felszólalt titkos, nőkre is kiterjedő választójogot követelve („Gyűléseztek a feministák” 1926).

A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet az 1920-as évek végére valószínű felbomlott. A megváltozott körülmények, a tiszteletteljessé vált hang dacára azonban mindvégig megőrződött a baráti viszonyulás és a mély rokonszenv. Erre ad példát Bordás Istvánnénak az a levele, amelyben megemlékezett Glücklich Vilma és a Schwimmer-család vendégszeretetről: „sokat állmodok rólok együt beszélünk és oj rosz hogy mikor felébredek sehol senki nincsen oj jól esne ha kibeszélhetném önökel magamat a mostani hejzetről.”²¹ Hosszú együttműködésük során az egymás felé fordulás, a kölcsönös szolidaritás a választójogi küzdelmek és szociális nehézségek terén erős közösségtudatot hozott létre, amelynek hatása tovább élt a mozgalmi időket követően, ahogy erről a forrásanyag legutolsó levele tanúskodik 1929-ből: „...azt tapasztaltam hogy egyetlen egy testület van a ki a nép szomorú sorsát a szíven viseli. ez az egy testület pedig az feministák Egyesülete.”²²

Összegzés

Tanulmányunk a hazai feminizmus történetének korai és eddig kevésbé feltárt szakaszát vizsgálta a Feministák Egyesületének egyik fiókszervezetével, a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezettel való kapcsolatának részletekbe menő bemutatásával, a szolidaritás, a támogató érzések és tettek feltárásával. Forrásként azokat az eddig feldolgozatlan leveleket használtuk a Feministák Egyesülete iratanyagban (MNL P 999), amelyeket a balmazújvárosiak váltottak a pesti feministákkal.

A levelek jól szemléltetik a mintegy két évtizeden át fennálló kölcsönös, támogatói viszonyt és szervezeti együttműködést a Feministák Egyesülete és a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet között, ami mind a két fél számára előnyös volt. A Feministák Egyesülete ezáltal szélesíteni tudta társadalmi bázisát, a balmazújvárosiak pedig követeléseikkel és tevékenységükkel bekapcsolódva az országos feminista fiókhálózatba, szélesebb nyilvánossághoz, szervezeti infrastruktúrához és védőernyőhöz jutottak. A balmazújvárosiak részéről kezdeményezés, tudatosság, önművelés tapasztalható, tehát feminista aktivizmusukat belső igény és saját akarat táplálta. Sőt, példájuk más hazai feminista tömörülés terjeszkedési stratégiájára

²¹ Bordás Istváné levele a Feministák Egyesületének, 1921. december 10. [kézirattári rájegyzéssel: No. 76.]

²² Bordás Istváné levele a Feministák Egyesületének, 1929. február 2. [kézirattári rájegyzéssel: No. 86.]

is ösztönzőleg hatott, nevezetesen a Feministák Egyesülete székesfehérvári csoportját foglalkoztatta a földműves nők megszólításának a gondolata. Tervezett vállalkozásuk sikere érdekében két „nép nyelvén beszélő” balmazújvárosi szónokot kértek a pesti központtól.²³

Esettanulmányunkban arra kívántunk rámutatni, hogy az eddig elsősorban urbánus és középosztálybelinek tekintett feminista mozgalom milyen lépéseket tett az osztálykülönbségek áthidalására, és miként tudtak közös platformra helyezkedni vidéki parasztasszonyok és városi nők annak ellenére, hogy életformájuk, anyagi helyzetük, képzettségük mennyire eltértek. Értékeik, politikai céljaik azonosak voltak, amelyet a levelezésben folyamatosan meg is erősítettek a szolidaritás kifejezésével és az egymás mellett való kiállással. Ezek felszínre hozása új eredményekkel járul hozzá a hazai feminista törekvések történetéhez, hiszen közvetlen közletről mutat rá a mozgalom tagjaiból szőtt hálózat működésére, a mozgalmat összetartó erőkre, arra a szoros kohézióra, ami elsősorban a szolidaritáshoz kötődő közös identitáson, és az ebből fakadó közös értékrenden alapult.

Kézirat

A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet levelei a Feministák Egyesületéhez (1908–1929), MNL Fond P 999, Feministák Egyesülete (1904–1959), R. sz. 3. Tsz. 5.

Sajtó

B. Sch. R. [Schwimmer Rózsa] 1908. „Nőmozgalom Balmazújvárosban.” *A Nő és a Társadalom* 2 (9): 143–145.

„A balmazújvárosi feministák.” 1914. *Pesti Napló* 65 (18): 7.

„A Balmazújvárosi földműves asszonyok...” 1912. *A Nő és a Társadalom* 6 (11): 207.

Egó [Fried Margit]. 1913. „Ötletek a feminizmusról.” *Pesti Napló* 64 (142): 2–4.

Bordás Istvánné. 1917a. „Magyarország földmives asszonyaihoz!” *Nők Lapja* 2 (1): 1.

Bordás Istvánné. 1917b. „Levél Balmazújvárosról.” *Nők Lapja* 2 (9): 2.

²³ Lityán Viktória levele a Feministák Egyesületének székesfehérvári csoportja nevében a Feministák Egyesületének, keltezés nélkül [kézirattári rájegyzéssel: No. 237.]

- Béke Imréné. 1917. „Levél Balmazújvárosról.” *Nők Lapja* 2 (11): 3.
- „Gyűléseztek a feministák.” 1926. *Pesti Napló* 77 (94): 11.
- „Januári krónika.” 1911. *A Nő és a Társadalom* 5 (2): 34.
- „Levél tagtársainktól. Balmazújvárosi Feministák Egyesülete.” 1918. *Nők Lapja* 3 (2): 2.
- „A nők világtömegkongresszusa.” 1913. *Pesti Hírlap* 35 (145): 11–12.
- Szabó Bálintné. 1917. „Üzenet a kormánynak!” *Nők Lapja* 2 (12): 2–3.

Felhasznált irodalom

- Acsády Judit. 1996. „...Csendőőrs vezető úr miként Kapcázaskodott belénk a vásár Terein Május 31dikén...” *Nőszemély, feminista lap* 6 (3): 28–29.
- Acsády Judit & Mészáros Zsolt. 2016. „Feminizmus a fővárosban és vidéken a múlt századfordulón.” In Pap József és Tóth Árpád (szerk.) *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Budapest: Hajnal István Kör & Társadalomtörténeti Egyesület, 486–501.
- Antoni Rita. 2015. „Progresszív nők kisebbségben? A Feministák Szegedi Egyesületének alakulása, kezdeti működése és a feminizmussal kapcsolatos korabeli attitűdök a helyi sajtó tükrében.” In Bolemant Lilla (szerk.) *Nőképek kisebbségben III. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Pozsony: Phoenix Polgári Társulás, 55–63.
- . 2016. „Égdörgés harsogása, villám fakító fénye szeretnék lenni’ — [A feminista földműves asszony: Bordás Istvánné Rokon Tóth Sára.](#)” *Nőkért.hu*. Letöltve: 2018. november 21.
- Árvai Tünde. 2016. *Városanyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből*. Pécs: Kronosz.
- Bosch, Mineke & Annemarie Kloosterman (eds). 1990. *Politics and Friendship: Letters from the International Woman Suffrage Alliance, 1902–1942*. Columbus: Ohio State University Press.
- Czeferner Dóra. 2016. „A polgári feminista nőmozgalom vidéken a 20. század kezdetén.” In Pap József és Tóth Árpád (szerk.) *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Budapest: Hajnal István Kör & Társadalomtörténeti Egyesület, 549–560.
- Csizmadia Edit. 2014. „Feminista élet Szegeden. Egy elfeledett egyesület nyomában.” *Szeged* 26 (11): 22–25.

- Fényes Samu. 1911. „A balmazújvárosi nép ínséges állapotának okai.” *Huszadik Század* 12 (XXIV): 537–553.
- Fodor Péter. 1980. „A Balmazújvárosi Földmívelő Munkásegylet megalakulásának néhány körülménye.” In Gazdag István (szerk.) *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve VII*. Debrecen, 131–138.
- Goodwin, Jeff, James M. Jasper & Francesca Polletta. (eds). 2011. *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hunt, Scott A. & Robert D. Benford. 2004. „Collective Identity, Solidarity, and Commitment” In David A. Snow, Sarah A. Soule & Hanspeter Kriesi (eds.) *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell, 433–457.
- Kelbert Krisztina. 2013. „A feministák pionírai vidéken. A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában.” *Századvég* 18 (2): 121–162.
- Kereszty Orsolya. 2012. „Földműves nők a dualizmus kori feminista mozgalomban.” In Buda András & Kiss Endre (szerk.) *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai. A VII. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai*. Debrecen: Kiss Árpád Archívum Könyvsorozata & Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, 45–52.
- Kovács Gergely. 2016. „[Rokon Tóth Sára és a balmazújvárosi paraszt feminista mozgalom](#).” *Magyar Nemzeti Levéltár & Hajdú-Bihar Megyei Levéltára. Levelesláda kincsei*. Letöltve: 2018. november 21.
- Mészáros Zsolt. 2013. „[Feminista Nagyvárad — Nőmozgalom és modernizáció a századfordulón](#).” *Adatbank Café* 6. Letöltve: 2018. november 21.
- N. Szegvári Katalin. 1981. *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa & Kossuth.
- Ónosi László. 1972. „Egy nagyközség a történelem sodrában (Adalékok Balmazújváros századforduló környéki történetéhez).” In Dankó Imre (szerk.) *A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1971*. Debrecen, 181–223.
- Pásztor Ágota. 2015. *Egyesületi kultúra és változása a 20. században egy alföldi nagyhatalmú településen*. Balmazújváros: Semsey Andor Múzeum.

- Pető Andrea & Szapor Judit. 2004. „A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkozásra 1848–1990. Az ‘állam érdekében adományozott jog’ feminista megközelítésben. In Sajó András (szerk.) *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban*. Budapest: Áron: 136–174.
- Porta, Donatella della & Mario Diani. 1999. *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Szapor Judit. 2018. *Hungarian Women’s Activism in the Wake of the First World War: From Rights to Revanche*. London: Bloomsbury.
- Varga Antal. 1958. *Balmazújváros története 1945-ig*. Debrecen: Alföldi Nyomda.
- Veres Péter. 1956 [1941]. *Falusi krónika*. Budapest: Magvető.
- 1963. „Hogy nevezzük a nőket? II.” *Magyar Nyelvőr* 87 (3): 288–291.
- Zimmermann, Susan & Nagy Piroska. 2018. „Female Agrarian Workers in Early Twentieth-Century Hungary.” *Aspasia* 12 (1): 121–133.